

צילומים: TOBIAS SCHWARZ/Getty Images מתוך ויקיפדיה

אגם התווה

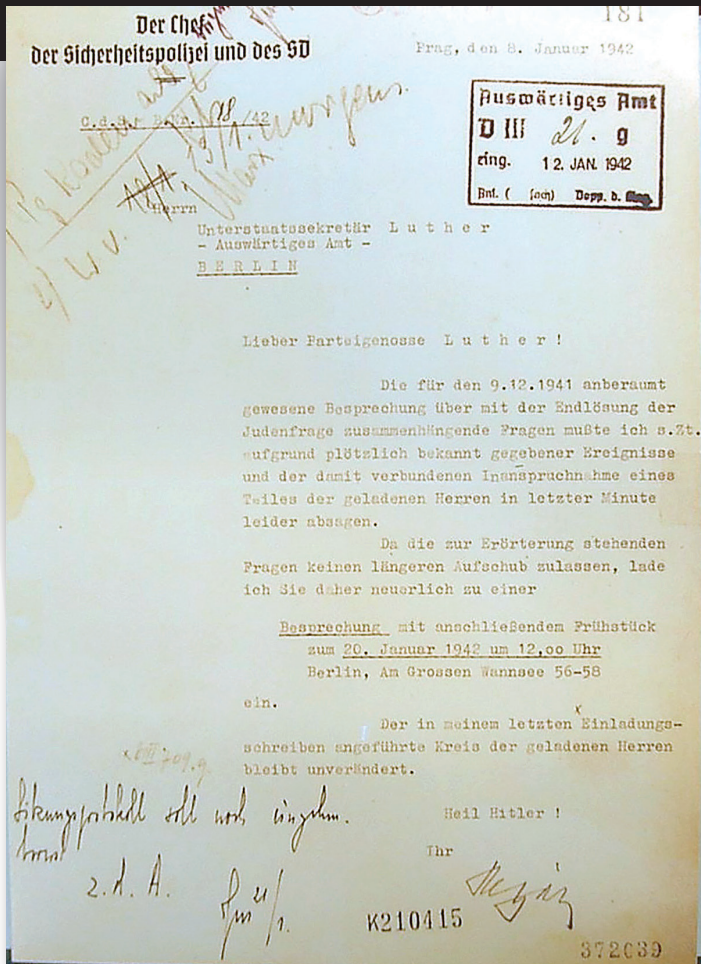
אחת הווילות המפוארות
באתר החביב על עשירי
גרמניה. וילה ואנזה

שחר שקלש

המסמך שהציג אייכמן עם מספר היהודים בארצות השונות היה מלא בטעויות, משרד התחבורה הגרמני לא שלח נציג והיידריך ניסה להבהיר שהוא בעל הבית. 80 שנה לוועידת ואנזה: האם הכינוס שבמסגרתו נפגשו בווילה יוקרתית בפאתי ברלין 15 פקידים לדון באופן ביצוע רצח העם הוא זה שהכריע את גורל יהודי אירופה?

Land	Zahl
A. Altreich	
Ostmark	131.800
Ostgebiete	43.700
Generalgouvernement	420.000
Bialystok	2.284.000
Protektorat Böhmen und Mähren	400.000
Estland	74.200
Lettland - judenfrei -	
Litauen	3.500
Belgien	34.000
Dänemark	43.000
Frankreich / Besetztes Gebiet	5.600
Griechenland Unbesetztes Gebiet	165.000
Niederlande	700.000
Norwegen	69.600
	160.800
	1.300
B. Bulgarien	
England	48.000
Finnland	330.000
Irland	2.300
Italien einschl. Sardinien	4.000
Albanien	58.000
Kroatien	200
Portugal	40.000
Rumänien einschl. Bessarabien	3.000
Schweden	342.000
Schweiz	8.000
Serbien	18.000
Slowakei	10.000
Spanien	88.000
Türkei (europ. Teil)	6.000
Ungarn	55.500
UdSSR	742.800
Ukraine	5.000.000
Weißrußland aus-	
schl. Bialystok	2.994.684
	446.484
Zusammen: über	11.000.000

איידויקים. הטבלה
שבה הוצגו בפני
משתתפי הוועידה
מספרי היהודים
בארצות השונות

לא הגיע אף שר או
גורם בכיר מאוד.
הזמנה לוועידה

הנשים נשלחו למחנות ריכוז ונרצחו ברובן בגז או מתו בשל תנאי המחיה. הילדים נשלחו ברובם למחנה ההשמדה חלמנו ונרצחו בגז. רק כמה ילדים בודדים, שנמצאו מתאימים מבחינה גזעית, נשלחו למשפחות אומנה בגרמניה. הכפר לידיצה נשרף עד היסוד, כולל בית הקברות שבו, ושמו נמחק מכל המפות בגרמניה על פי הוראתו של היטלר. קבוצה של 30 יהודים, אסירי טרזיינשטאט, נשלחו עם סיד, כלור, אתים ומכושים כדי לקבור את הגופות. שלושה ימים לאחר מכן נשלחה קבוצה נוספת מטרזיינשטאט לכסות את הקברים ולהעלים את שאריות הטבח.

הנאצים, שעד אותה עת ניסו להסתיר את מראות הזוועה שכווננו במזרח, סטו הפעם מהאסטרטגיה, כדי להטיל מורא על העולם. ואכן, תגובות מוזעזעות הגיעו מכל עבר. הגדיל לומר הנשיא האמריקאי רוזוולט: "במקום שלידיצה תימחק כפי שהנאצים רצו, לידיצה תחיה לעד".

אגב, באותו יום שבו נמחקה לידיצה מהיסוד, יצא גם טרנספורט של כאלף מיהודי פראג שיועד לטרזיינשטאט ותואר כ"משלוח עונשין". אלא שבמקום לגטו הוא כוון למחנות הריכוז והמוות במזרח. ובמקרה הזה העולם שתק. רצח שיטתי של יהודים לא היה אירוע שמרעיד את אמות הספים, גם אם לאורך השנה שלפני חיסול לידיצה סבלו מאות קהילות יהודיות מאותן שיטות השמדה בדיוק.

בלי אקדה מעשן

יום השואה הבינלאומי, שיוצין כמדי שנה ב־27 ביוני נואר, יעלה השנה מחדש את שמו של ריינהרד היידריך,

יהונתן מעיוס:

"כשאייכמן נשאל בחקירה אם גם בישיבה הם דיברו בשפה מכובסת, הוא ענה בשפתו: 'מה פתאום - דיברנו דוגרי'. מתברר שחלקים שלמים מהפרוטוקול נכתבו בכלל לפני הישיבה ורק עברו תיקון קל לאחריה, כשהופץ למשתתפים"

פרופ' דן מכמן:

"המחקר תמיד מקדים את התודעה הציבורית, ובתודעה הזו הגישה האינטנציונליסטית קיימת ונפוצה. התפיסה הציבורית הרחבה היא שהיטלר היה כלי-יכול ונתן את ההוראה. וזה לא נכון. אין שום הוראה בכתב של היטלר הנוגעת להשמדת העם היהודי"

"ארריכל הפתרון הסופי", שבדיוק שבוע לפני כן, ב־20 בינואר, ימלאו 80 שנים לפגישת העבודה שכינס בוויילה היוקרתית על שפת אגם ואנזה שבפאתי ברלין.

"הבן שלי בן 50, אבל אני עדיין זוכר שכשהוא נבחן בבגרות בהיסטוריה בשנת 1988 עלתה שם השאלה האמריקאית 'מתי הוחלט על הפתרון הסופי?'. התשר בה שהוגדרה ככונה הייתה 'ועידת ואנזה'", מספר ראש המכון הבינלאומי לחקר השואה ב"יד ושם", פרופ' דן מכמן. "אני חושב שער היום התקבעה בציבור התודעה ששם נפלו ההחלטות המשמעותיות, כי המחקר תמיד חיפש את ההרשעה החותכת, כשנקודת המוצא הייתה שניתנה הוראה חריגשמעית מהיטלר לרצוח את יהודי אירופה. היום אנחנו יודעים שהיטלר העמיד חזון. הוא מעולם לא התעסק בפרטים של איך לעשות את זה והשאיר את הדיון בפרטים לכפופים לו. לכן נוצרה התגייסות רחבה של יוזמות מכיוונים שונים למימוש החזון הזה. אם צריך בכל זאת לסמן נקודת מפתח, זו תהיה הפלישה לברית המועצות - אירוע שנתפס על ידי היטלר ושותפיו כמלחמת הכל או לא כלום. מלחמה אידאולוגית. כמו זו מול היהודים".

נניח לרגע בצד את מלחמת העולם השנייה ונקדיש פסקה וחצי למלחמה שמתרחשת זה עשורים באקדמיה בין חוקרי השואה הבכירים, שמתווכחים לגבי מה שנתפס פעם כשאלת השאלות: האם הכל היה מתוכנן? ובעברית מדוברת: מי נתן את ההוראה?

גוורדיית החוקרים הוותיקה, מהעשורים הראשונים לאחר השואה, דבקה בגישה האינטנציונליסטית (נגזרת מהמילה האנגלית "כוונה"), שלפיה היטלר שלט בכל הנעשה בגרמניה הנאצית, נתיניו היו ממושמעים וצייתנים, וכך הרעיונות שביטא ערב המלחמה הגיעו לכדי ביצוע. ההוכחה החותכת מבחינתם: הנאום ברייכסטאג מינואר 1939, שבו ניבא את השמדת יהדות אירופה במידה שתפרוץ מלחמת עולם.

שנים לאחר מכן קמה גישה אחרת, "פונקציונליסטית", שעיקרה: היטלר התווה כיוון, אבל מחוללי השואה היו בעיקר פקידים בדרגות הביניים וקציני השדה הזוטרים, שראו בניסיון לכוון לדעתו העמומה של הפיהרר הזמנות מצוינת להשגת כוח פוליטי וקידום קריירה. היטלר, לדעת חלקם, היה בכלל מנהיג חלש ורדוף פחדים, שתומך הרבה יותר מאשר תמרן בעצמו. בחלוף השנים נוצרה גם גרסת אמצע משולבת, אבל כמו בכל דבר בחיינו, קיבלו גם הגישות גוון פוליטי. בעוד

בא להפגין שרירים.
ריינהרד היידריך

דובר שם: הימלר מתחיל לנסוע למזרח לצפות בהוצאות להורג של 'מתנגדי משטר'; ב־31 ביולי נולד מסמך שבו יד ימינו של היטלר, הרמן גרינג, מסמיך את היידריך לבדוק את האפשרויות לפתרון כולל לבעיית היהודים באירופה; ומה שהתגלה בחומרים שנפתחו אחרי נפילת ברית המועצות הוא שמהשבוע השני של אוגוסט '41 יש שינוי בהיקף הרצח. עד אז הוצאו להורג בירי בעי־קר גברים, ומהשבוע השני הורחבו החיסולים גם לנשים ולילדים ולמחיקה מוחלטת של אזורים, ששיאם ברצח בבאבי יאר הסמוכה לקייב בסוף ספטמבר. במקביל קור־רים אירועים נוספים: בספטמבר מתקבלת הוראה ראשו־נה על הקמת מחנה השמדה חלמנו ומתקיים ניסוי ראשון של המתה בגז של שבויים רוסיים באושוויץ, באוקטובר פוקד הימלר על הקמת מחנה ההשמדה בלז'ץ, והיהודים שעוד נותרו בשטח גרמניה בתקופה הזו מועברים לג־טאות ולאחרי רצח במזרח".

רצח היהודים בירי לבורות יימשך במזרח אירופה לכל אורך המלחמה, גם אחרי שיוקמו כבר מחנות ההשמדה, ומיליון וחצי יהודים ימצאו את מותם בדרך הזו. כשמש־תתפז ועידת ואנזה יפקדו את הווילה המפורסמת ב־20 ב־נואר 1942, הם יעשו זאת מתוך ידיעה שהשמדת היהודים היא עובדה מוגמרת שמיושמת בשטח זה חצי שנה.

יהונתן מטיוס הוא דוקטורנט להיסטוריה באוניברסיטה העברית ומדריך בכיר ב"יד ושם". בין אורחי הכבוד שהגיעו למוסד ועברו סיור בהדרכתו נמנים הקנצלרית לשעבר אנגלה מרקל, רמטכ"ל הצבא הגרמני ואישים נוספים. "מעבר למיתוס הקלאסי והשגוי שבואנזה הוח־לט על רצח היהודים ישנו מיתוס נוסף שאנחנו כישרא־לים אוהבים להתפלש בו: זה שלפני גרמנים באופן כללי, והנאצים בשואה בפרט, היו יקים דקדקנים, ושהכל היה מפורט וקבוע באופן ברור", הוא מספר על הרוח העו־לה מהמבקרים במוזיאון. "למעשה אין ישיבות קבינט בגרמניה הנאצית כבר משנת 1938, אז גם אין החלטות קבינט. כל ההחלטות החשובות מגיעות בעל פה באמ־צעות הנחיות של היטלר, וככה נוצרת מערכת שלמה שמתנהלת באמצעות יוזמות. על רקע הכאוס הזה מת־רחשת ועידת ואנזה. בפועל, מי שמחסלים את היהודים בפולין ובברית המועצות הם גורמים שונים, ולכל אחד מהם יש אגו, צורת פעילות שונה ונוצרות המון אינ־טריגות. מבחינת הימלר והיידריך באס־אס – הם אלה שאמורים לטפל במתנגדי המשטר; מבחינת מושל הש־טחים הכבושים בפולין, הנס פרנק, היהודים הם בעיה שלו; משרד הפנים תופס את היהודים כעניין שלו, משום שעוד מחוקי נירנברג, שש שנים קודם לכן, הוא אחראי על ההגדרה של 'מיהו יהודי'; משרד החוץ, מבחינתו, הוא הגורם שפועל מול מדינות אחרות ובהינתן שיהודים הם אזרחי מדינות אחרות, העניין קשור בהם. כל אחד מהגופים האלה רואה שיטה אחרת לפתור את 'הבעיה היהודית', והיידריך רוצה לעשות סדר בבלגן ולקבע את עצמו כאדריכל השואה".

אז מאיפה מגיע הדחף הזה לעסוק ביהודים, ועוד כשאין אפילו תקציב להשמדה והכל נסמך על יוזמות פרטיות?

"לדעתי זהו לא מגיע אף שר, או גורם בכיר מאוד. הם ברובם ברמת מנכ"לים וסמנכ"לים של משרדים. אף אחד מהם לא מערער בשום אופן על הפתרון הסופי. וכולם הבינו שנושא הדיון הוא רצח עם", מסביר מטיוס, "אנשים מבינים שהשמדת היהודים היא ציפור נפשו של היטלר, ומשום שמדובר במשטר כאוטי,

12 שנה. את הרכבת הקלה בירושלים לקח עשור לס־לול. בראש ובראשונה ואנזה מלמדת אותנו מהו כוחה של הבריוקרטיה".

שינוי בהיקף הרצח

הרצח ההמוני של יהודי אירופה לא החל אחרי ועי־דת ואנזה. עוד בשנתיים שלפני כינוס הוועידה אולצו יהודים לעבור לגטאות, בעיקר בפולין, ומתו שם בהמו־ניהם כתוצאה מצפיפות, רעב, תשישות ומגיפות. הנתו־נים המוכרים היום מצביעים על שיא של כ־4,500 מתים מדי חודש רק בגטו ורשה. כ־80 אלף מתושבי הגטו מתו מבלי שבכלל הגיעו לתקופת השילוחים, וההערכות הן שכך מצאו את מותם כחצי מיליון יהודים לאורך המל־חמה.

במוזיאון "יד ושם" מדגישים את דבריו של הגנרל הג־רמני פון מנשטיין, שלקראת הפלישה לברית המועצות (מבצע ברברוסה) אמר לפקודיו: "זו מלחמה לחיים ול־מוות. השיטה היהודית־בולשביקית חייבת להימחק אחת ולתמיד", ובכך הבהיר אפילו לצבא הסדיר שמדובר במ־לחמה אחרת, מלחמת השמדה.

"בזרם המרכזי של המחקר מניחים היום שהיטלר נתן הוראה מילולית או לכל הפחות אישר לראשונה את ההיתכנות של ההשמדה בפגישה שאין עליה שום תר־שומת אך נערכה ב־16 ביולי 1941", מתאר פרופ' מכמן, "הוא פגש שם את הרמטכ"ל הגרמני, את ראש האס־אס הימלר, ועוד שורה של בכירים – וזמן קצר אחר כך יש שורה של דברים שקורים, שמהם ניתן להסיק על מה

הימין הישראלי תומך ברובו בגישה האינטנציונליסטית כדי להוכיח את רדיפת היהודים, קיבלה הגישה הפונק־ציונליסטית גוון שמאלני־אוניברסלי, שלפיו כל פקיד, אפור ככל שיהיה, יכול לתת את ידו למנגנון מחולל זוועות, ללא קשר לעניין היהודי.

לפי פרופ' מכמן, "היטלר שאף להיפטר מההשפעה היהודית ומהרעיונות היהודיים, שלפיהם העולם הת־חיל מאדם אחד ומכאן שיש צורך וערך לשוויון בין בני האדם. אלא שהוא לא ידע איך לעשות את זה, ומכאן אפשר לשים לב שכל אחד בסביבתו ניסה לפתור את ה'בעיה' בכלים שהוא מכיר – מהתרבות והתיאטרון ועד למלחמה פיזית. מלחמת העולם השנייה אפשר־ה את הרצח המסיבי – ומשם הדרך לוואנזה הייתה קצרה. צריך להבין, המחקר תמיד מקדים את התודעה הציבורית, ובתודעה הזו הגישה האינטנציונליסטית קיימת ונפוצה. התפיסה הציבורית הרחבה היא שהיטלר היה כל־יכול ונתן את ההוראה. וזה לא נכון. אין שום הוראה בכתב של היטלר הנוגעת להשמדת העם היהודי. כשברית המועצות נפלה ב־1990, היס־טוריונים רצו למוסקבה כדי לחפש בארכיונים פקודה כזו – ולא מצאו. וברגע שאין פקודה כתובה, אין לך את האקדח המעשן. לדעתי, ועידת ואנזה, שמדגימה את הגישה הפונקציונליסטית, דווקא מחמירה עוד יותר את תכנון השואה. אם היה רק אדם אחד שאח־ראי, אנחנו מטילים את כל האשמה על היטלר, אבל האמת הייתה חמורה בהרבה. אנחנו מדברים על מנ־גנון מאורגן ומסודר, שבמשך 12 שנות שלטון וחמש שנות מלחמה ברא את רצח העם הגדול בהיסטוריה.

רצח שיטתי
עוד לפני
ואנזה.
בור ירי במזרח
אירופה

הדרך להתקדם היא בניסיון לרצות את הפיהרר. תחשוב על זה שהבוס של היינריך, היינריך הימלר, בכלל לא נוכח בוועדה, ומי שמעניק להיידריך את ההסמכה לכנס אותה הוא גרינג. אתה שואל עצמך מה הקשר בין שר האוויריה להשמדת יהודים, אבל אלה לא שאלות שגם שאלות בגרמניה הנאצית. אם מישו מספיק בכיר נתן לך אופציה לפעול בתחום שיקרב אותך להיטלר - זה מה שתעשה".

הניגוד הכי גדול

"כשהגיעה המשאית הראשונה של הקורבנות, היד רעדה לי קצת, אבל מתרגלים. כשהגיעה המשאית הע- שירית, כבר כיוונתי בשלווה גדולה יותר ויריתי בביטחון בנשים, בילדים ובתינוקות הרבים, מתוך ידיעה שגם לי יש שני תינוקות בבית, והאספסוף הזה היה עושה להם את אותו דבר, אם לא משהו גרוע פי עשרה... תינוקות עפו בקשת רחבה, ואנחנו ירינו בהם כשהיו עוד באוויר, לפני שנפלו לבור ולמים. רק להיפטר מהחללה הזאת, שגררה את כל אירופה למלחמה ועדיין מסיתה באמריקה". הע- דות הזו - של שוטר וינאי בשם ולטר מטנר, שתיאר במ- כתב לאשתו את אירועי הירי במוגילב שבהם לקח חלק - מובאת בספרם של איתמר לוין ושלומית לן "הנדרון: השמדה", שבו נסקרת ועידת ואנזה מזוויות רבות.

לוין, היסטוריון ועיתונאי באתר News1, מנסה בראש ובראשונה להבהיר עד כמה הייתה האווירה בכינוס בוואנזה הפוכה מאווירת הרצח והאימה שאפפה באותם ימים את מזרח היבשת. "זה כמעט הניגוד הכי גדול שאפשר לעלות על הדעת", הוא מתאר, "מדובר בוויולה שמזכירה יותר בית מלון. היא כל כך מרשימה מבחוץ ומבפנים, עם עמודים עתיקים בכניסה ופסלים מדגמק. בסמוך אליה יש אגם פסטורלי ו-100 מטר משם גרים עשירי גרמניה או אלה שמחזיקים בית קיץ באזור. את 15 הפקידים שנקראים לאירוע מזמינים קודם כל לארוחת צהריים קלה באווירה ידידותית, רק כדי שלאחריה ייכנסו כולם לחדר הישיבות ובשעה וחצי משמימות למדי יחלי- טו באופן מפורש ורשמי על אופן ביצועו של רצח עם".

מה יודעים על האווירה בזמן הדיון מלבד התנאים מס- ביב?

"לא באמת יודעים, כי הפרוטוקול לא מספר לנו דבר מלבד הדעות וההחלטות. אנחנו לא יודעים אם מישו מביע התנגדות, ולא יודעים אם באו בנכונות לשנת פועלה או לכופף ידיים. יודעים שהיידריך בא להצהיר לכולם שהוא בעל הבית בעניין היהודי. לדעתי, זו גם הסיבה שלא מזומן איש מהוורמאכט, כדי שאף אחד לא יביע התנגדות".

פרופ' מכמן: "האווירה בראשית 1942 היא שלמרות העיכוב הבלתי צפוי ברוסיה, גרמניה היא עדיין המ- עצמה של אירופה. אז האנשים האלה מרגישים שהם קודם כל בעלי כוח. מביאים אותם למקום מקסים, פור- רסים בפניהם ארוחה קלה, וגם אייכמן בחקירתו מספר שהייתה אווירה של יותר מסתם פגישת עבודה טכנית, של התגייסות למשימה. עם זאת, חייבים לציין משהו בקשר לאייכמן: האיש היה אומנם הקשר האנושי היחיד שלנו לאירוע הזה והוא אכן נשאל עליו רבות בחקירה, אבל כמו הטבלה שהכין לקראת הפגישה, גם הדברים האלה מעובדים, משום ששיטת ההגנה המשפטית שלו הייתה לספר עד כמה כל השאר אימצו בשמחה את רעיון ההשמדה, בעוד הוא, הזוטר, נדחק הצדה וקולו לא נשמע

עד כדי כך שהיה רק בורג במערכת. העובדה שאין לנו סטנוגרפיה - כמו למשל בישיבה המפורסמת של ראשי המפלגה אחרי ליל הברדלח, כשמשפטים נקטעים באמ- צע ואנשים משתעלים וכו' - אלא פרוטוקול יבש שנכתב ברובו מראש, מקשה לדעת מה באמת הלך שם בחדר".

"בראש הישראלי שלנו, פקידים רוצים לסיים את יום העבודה שלהם וללכת הביתה. אבל כשאנחנו מדברים על גרמניה הנאצית, עולה השאלה: אולי פקיד רוצה

איתמר לוין:

"מדובר בוויולה שמזכירה בית מלון. את 15 הפקידים שנקראים לאירוע מזמינים קודם כל לארוחת צהריים קלה באווירה ידידותית, רק כדי שלאחריה ייכנסו כולם לחדר הישיבות ובשעה וחצי משמימות למדי יחליטו באופן מפורש ורשמי על אופן ביצועו של רצח עם"

"זו הפעם הראשונה שמדינה מודרנית לוקחת את משאביה ומפנה אותם לרצח עם. זה לא דומה לטורקים שיורים בארמנים. הרי המאפיינים הבולטים של מדינה מודרנית הם דמוקרטיה וחוק. הסיפור של השואה הוא חוקי. הכל על השולחן. צווים, פקודות ודיווחים"

דווקא להמציא לעצמו עוד עבודה?", טוען לוין בתשובה לשאלה מה גורם לאנשים להתנדב להשתתף בפרויקט שכלל לא הוטל עליהם ושהם לא קיבלו אפילו תקציב לביצועו. "בפועל מה שקורה הוא שכולם משתפים פע- לה כדי לכוון לרצונו של הפיהרר להיפטר מהיהודים. השנאה ליהודים היא העניין שאיתו מתחיל היטלר את הקריירה הפוליטית שלו, והשמדתם היא הנושא המרכזי בצוואה שהוא מכתוב לפני מותו. הפקידים הבינו שמי שרוצה להיות בליבת העשייה - לצורך קידום, יוקרה או סיפוק - צריך לטפל ביהודים. אז הם באו בנפש חפצה".

הטעויות של אייכמן

בהיותו עיתונאי וחוקר היסטורי, שכתב ספרים רבים בנושא השואה, מעלה לוין לאוויר את אותו מסמך שה- ציג אייכמן ליושבי ועידת ואנזה באשר למספר היהודים שנותרו ויש לרצוח בכל מדינה באירופה: "בספר של אלווין רוזנפלד על 'קץ השואה' הוא מציין שהאמריקאים מתוודעים היום לנושא השואה משני צירים מרכזיים שהם כלל לא אופייניים: אנה פרנק, שכתבה יומן מאוד לא אופייני, אבל עשתה זאת באופן רך ואוניברסלי שיכול לגעת בכל אדם - וסיפורו של אוסקר שינדלר, שהפך לסמל קודם כל משום שסטיבן ספילברג הוא גאון, אבל בעיקר משום שזה סרט עם הפי אנד. בקיצור, לא סיפור שואה קלאסי".

על פניו, המסמך הביורוקרטי הוא לא רק היסטורי אלא גם מקור מידע חשוב. אלא שכשצוללים לפרטים, מת- גלים בו לא מעט אי-דיוקים. "אנחנו יודעים היום שמ- ספר היהודים באירופה באותה תקופה היה בערך תשעה מיליון וחצי, אבל בטבלה כתוב 11 מיליון, אז יש פה פער שנובע מטעויות", מנתח פרופ' מכמן. "בהחלט יש מספרים מדויקים, כמו למשל אלה שמתארים את יהדות הולנד. במסמך כתוב שבהולנד היו 160 אלף יהודים, ובמפקד אוכלוסין שנערך שם אכן התברר שבמדינה חיו 140 אלף יהודים מלאים וכ-20 אלף יהודים למחצה ולרביע, אז זה מאוד מדויק. כך גם בנורווגיה. אבל יש מקומות, כמו ברית המועצות, שכתוב 'חמישה מיליון' וזה מוגזם בכל מקרה. על אחת כמה וכמה אם לוקחים בחשבון שיש ארצות שהיו קודם לכן בשטחי ברית המו- עצות - אסטוניה, ליטא ולטביה למשל - וכעת נספרות פעמיים משום שבראשית 1942 גרמניה כבר שולטת בהן וסופרת אותן בנפרד. טעות אחרת היא אופן חלוקת הטבלה. מי שמתבונן בה מגלה שהיא מחולקת לארצות שכבושות על ידי הנאצים ולכאלה שהן בנות בריתה של גרמניה, או ניטרליות, או עדיין לא נכבשו, כמו למשל שווייץ ואנגליה. בין הארצות האלה מופיעה גם סרביה. רק שסרביה הייתה כבושה כבר מאפריל 1941 והייתה צריכה להופיע בחטיבה הראשונה. טעות גדולה נוספת

שילוחים של יהודי גטו
ורשה לטרבלינקה כחלק
ממבצע ריינהרד

מטיוס: "כשאייכמן נשאל בחקירה אם גם בישיבה הם דיברו בשפה מכובסת, הוא ענה בשפתו: 'מה פתאום - דיי' ברנו דוגרי'. מתברר שחלקים שלמים מהפרוטוקול נכתבו בכלל לפני הישיבה ורק עברו תיקון קל לאחריה, כשהופץ למשתתפים. כך שיותר משזה פרוטוקול של דיון אמיתי זה סיכום משפטי הפתיחה של היידריך, הנתונים שאייכמן הביא וכמה הערות מחכימות שמתרכזות בעיקר בשאלה איך מגדירים יהודי ומה עושים עם בני התערובת". אפשר להסיק שלולא ואנזה ההשמדה הייתה נראית אחרת?

מכמן: "קשה לדבר ב'אם', אבל זה בוודאי שינה את הארגון של התוכנית בכל אירופה. השואה עולה בשלב הזה מרצף פעולות מקומיות של ניסוי וטעייה להילוך אחר ולארגון אחר. כדי לבצע את הפרויקט הזה בכל מקום באירופה, אי אפשר להתנהל כמו בכרית המועצות. אין אינזצגרופן ויחידות רצח במערב, משום שהיחס למערב היבשת שונה מאשר לסלאבים במזרח".

מטיוס: "האם הישיבה הזו חשובה? כנראה שלא במיוחד, ולראיה, אחד המשרדים שלא מיוצג שם הוא משרד התחבורה, שבלעדיו כידוע, אין שואה. אז הני ציג היה חולה, והמשרד אפילו לא טורח לשלוח נציג במקומו. השואה ככל הנראה הייתה מתקיימת גם ללא הישיבה הזו. מה שכן חשוב הוא שהיא מלמדת ברמה ההיסטורית איך המשטר הנאצי עבד, וברמה הערכית היא אחד המסמכים היחידים שמוכיחים שאנחנו מדברים על שואה כוללת ומאורגנת - כזו שבראש מעייניה בזמן מלחמת עולם נמצא רצח של 200 יהודי אלבניה".

אז למה שפגישת עבודה תהפוך למיתוס בסדר גודל כזה?

לוינ: "לטעמי לפחות זה הנייר החשוב ביותר שיש לנו על השואה. מעבר לכך שהוא מאפשר לנו להיכנס לראש של היידריך, אנחנו יודעים שאירועים גדולים מטבעם, כך על פי סוציולוגיה של ההמון, מתכנסים לסמל. יש אנשים שחושבים שמייאדאנק היה גרוע מאושוויץ, אבל אושוויץ הפך לסמל בגלל המספרים, שער הכניסה ומגדל השמירה. גם אנה פרנק זה לא יומן שואה, אלא יומן של מתבגרת. זו גם כותרתו, וזה הספיק כדי להפוך לסמל. אבל מעבר למיתוס, החשיבות היא בהבנה שהישיבה לא יכולה הייתה להתבצע ללא הפקידים האפורים האלה. היא אולי הייתה יכולה להתבצע בלי ואנזה, אבל לא בלי פקידים, שהם מחוללי השואה בדיוק כמו מפקדי המחנות והאנשים שהחדירו את הציקלון בה לתאי הגזים. אייכמן ביקר לדעתי פעם אחת באושוויץ, וגם בזה אני לא בטוח, אבל בלעדיו ובלי דומיו אין שואה. הוא אפילו שאל במשפט שלו, 'אני נראה לכם רוצח?' - אבל בלעדיו אין שילוחים. ובלי המהנדסים שמתכננים תאי גזים, אין השמדה בכמויות כאלה. ובלי משרד החוץ אין גירויים של יהודי הונגריה. ובלי ההתגייסות של הרייכסבאן, חברת הרכבות הגרמנית, והדיל שה'אס-אס סגר איתה, אין טרנספורטים. הרוצחים שמאחורי שולחן הכתיבה הם הייחוד של השואה. הרי היו מקרים של רצח עם גם לפני כן, אבל זו הפעם הראשונה שמדינה מודרנית לוקחת את משאביה ומפנה אותם לרצח עם. זה לא דומה לטורקים שיורים בארמנים. הרי המאפיינים הברורים של מדינה מודרנית הם דמוקרטיה וחוק. הסיפור של השואה הוא חוקי. הכל על השולחן. מוציאים צווים, יש פקודות ויש דיווחים. זה בירוקרטי להפליא, כי כל המערכות מתגייסות. ובדיוק לצורך ההבנה הזו - ואנזה חשובה".

ספק אם הוא נכנס לפרטי פרטים. היטלר

היהודי-גרמני רוברט קמפנר, ששימש כעוזר התובע הראשי במשפטי נירנברג וכעד במשפט אייכמן, כתב בזיכרונותיו שגילוי המסמך ב-1947 היה ידיעה של ממש. באותה העת נראה היה שנמצא האקדח המעשן. אלא שעם השנים והתקדמות המחקר התברר שהרציי חות התחילו חצי שנה קודם לכן, שרוב משתתפי הוועידה לא היו בכירים במיוחד ושמשמעותה הייתה יותר פנימי-נאצית. מה שמעלה את התהייה הבלתי נמנעת: האם ועיי דת ואנזה היא יותר מיתוס מאשר כינוס שהכריע את גורל יהודי אירופה. לפי לוינ, "מיתוסים לא תמיד מתיישבים עם המציאות. החשיבות היא בעצם הפרוטוקול. העובדה שהיידריך מרגיש צורך לכנס את ואנזה מלמדת שאולי גם בלי ואנזה אפשר לבצע רצח עם, אבל כדי לארגן שואה בסדר הגודל הזה צריך שיתוף פעולה של כולם".

אז מה בכלל מחליטים שם?

"מחליטים שהשואה היא פרויקט של היידריך וה'אס-אס, ושהטבלה מסמנת את היעדים. מחליטים שהפינוי להשמדה יתחיל ממערב אירופה ויתקדם לכיוון מזרח, ומחליטים להוביל את היהודים לעבודה במזרח, שבאמצעותה חלקם ימותו. אגב, אין התייחסות לגבי אלה שלא כשירים לעבודה, ככל הנראה מתוך הנחה שהם יירצחו מיידית".

פרופ' מכמן: "בוועידה אין החלטה מפורשת. לאחר נאום הסקירה הפותח של היידריך נכתב כי בעקבות הסיכום מוקדמת של הפיהרר, אירופה תיסרק. כחלק מהשיפה המכובסת, לא מצוינות בטקסט המילים 'רצח' או 'גז', ככל הנראה מחשש של היידריך שהן עלולות להפיל את אותו בעתיד. היום יש הסכמה רחבה שפגישת העבודה הזו היא לצורך תיאום וגיוס שורה של משרדים ממשלתיים ואנשים שיש להם נגיעה לביצוע של הפתרון הסופי".

קשורה בצרפת. אחרי שנכבשה, היא כידוע חולקה לשני אזורים - אזור הכיבוש הגרמני בצפון ומשטר וישי בדרום. באזור הכבוש כתוב שמספר היהודים הוא 165 אלף וזה מספר מדויק. לגבי המספר בווישי כתוב 700 אלף, וזה כבר לגמרי לא נכון. היו שם בערך 170 אלף יהודים. סביב העניין הזה עלתה טענה שהמספר כולל את יהודי המושבות הצרפתיות בצפון אפריקה. ומכיוון שאף חוקר לא ברק עד לפני כמה שנים איך אספו את המספרים, עלתה השאלה איך הגיעו למספרים האלה בכלל".

אז בוא תעשה לנו סדר.

"המשרד הראשי של אייכמן התמקם בברלין - הלשכה המרכזית להגירת יהודים. המשרד היה אחראי על ההגירה הכפויה של יהודי גרמניה, וב-6.8.41 ניתנה לארגון יהודי גרמניה הוראה לאסוף את המספרים של היהודים בכל העולם. אז הארגון שלח דוח ממספרים שנאספו בעיקר מספרות מחקר. בחלק מהמדינות, בעיקר במערב אירופה, יהודים נרשמו על פי דתם, ובמזרח אירופה על פי שיוכם האתני. אז ההגדרה הייתה שונה והארגון התבסס על מחקרים שחלקם ממש לא מדויקים. הטענה שיהודי צפון אפריקה נכללו ברשימה תחת וישי, נוגדת את ההיגיון של המסמך, כי כולו מתייחס ליבשת אירופה בלבד. אפילו בתוך הטבלה, כשמופיעים מספר היהודים בטוריקה, נכלל בה רק החלק האירופי של המדינה. בשום מקום אין אזכור של מושבות. ואיך שלא תעשה אקרויטיקה עם המספרים שאספו היהודים בשיביל אייכמן על הארצות בצפון אפריקה, זה לא מסתדר. זה אמור להיות פחות, אבל מה שנשאר ברמה התודעתית זה המספר של 11 מיליון".

בלי החלטה מפורשת

עצם מציאת הפרוטוקול של ועידת ואנזה הוא סיפור בפני עצמו. רוב משתתפי הוועידה שקיבלו עותק מאייכמן שרפו אותו עם התקרבות בעלות הברית לגרמניה בסיום המלחמה.

אלא שנציג משרד החוץ, מרטין לוטר, נשלח בשנת 1944 כאסיר למחנה הריכוז זקסנהאוזן, לאחר שהואשם בניסיון לחתור תחת הבוס שלו, שר החוץ יואכים פון ריבנטרופ. אגב, עצם שהותו במאסר לא מנעה ממנו העלאה בדרגה והעלאה בשכר. בגרמניה, בירוקרטיה היא בירוקרטיה.

בכל אופן, הפרוטוקול נשאר במגירה שלו במשרד, וכשהתביעה האמריקאית השתלטה בסיום המלחמה על הררי מסמכים והכינה את התיק נגד פקידי הממשלה, נמצא בין היתר גם הפרוטוקול הזה בלשכתו של לוטר. בזמנו לא היה ברור אם זו ההוראה לעצם קיום השואה, אבל היה מובן שמדובר במסמך בעל ערך. עורך הדין